

radovan trivunčić

Jasenovac

Radovan Trivunčić

JASENOVAC
i jasenovački logori

(TREĆE DOPUNJENO IZDANJE)

1977.

SPOMEN-PODRUČJE JASENOVAC
BIBLIOTEKA PORUKE
Knjiga 13.

Urednik: Mirjana Zec

*»Istina je ogromna buktinja, stoga se kraj nje mnogi trude
da prođu žmireći, bojeći se da ih ne opeče.*

(Goethe)

Izdavač
SPOMEN-PODRUČJE JASENOVAC

Za izdavača
Milan Džajić

Tehničko uređenje i korektura
Franjo Pirc

Crtež na naslovnoj strani
prof. Stane Kumar, akademski slikar

Tisk
Štamparija »Ognjen Prica« Daruvar

Iz prošlosti naselja

Povijesni događaji vezani za ime mjesta Jasenovac evidentni su od 1536. godine. Prvi put te godine spominje se ime Jasenovac kao urbana naseobina. Mjesto je nastalo od prvih objekata vojnog značaja. Najnoviji nalazi na rijeci Uni, 8 km uzvodno od Jasenovca prema Hrvatskoj Dubici, materijalno potvrđuju da je čovjek ovdje u međurječju živio i daleko ranije. To su bile zajednice koje se po mnogo čemu razlikuju od onih iz prve polovine XVI stoljeća.

Rijeke su i danas, a u prošlosti još više, bile ne samo saobraćajnice već stjacište življena i života.

Pisani izvori sačuvali su podatke da većina i danas prisutnih prezimena u Jasenovcu potječe iz krajeva Bosne, a posebno Dubice, Dragotine, Ljubije i Majdana. Odavde su došli i Hrvati i Srbi, a samo manji dio Hrvata došao je iz Gorskog kotara i istočne Hrvatske.

Svaki doseljenik u to vrijeme predstavljao je stup sigurnosti granice prema Turcima. Vlasti onog vremena željele su graničara kakvog je opjevala narodna pjesma:

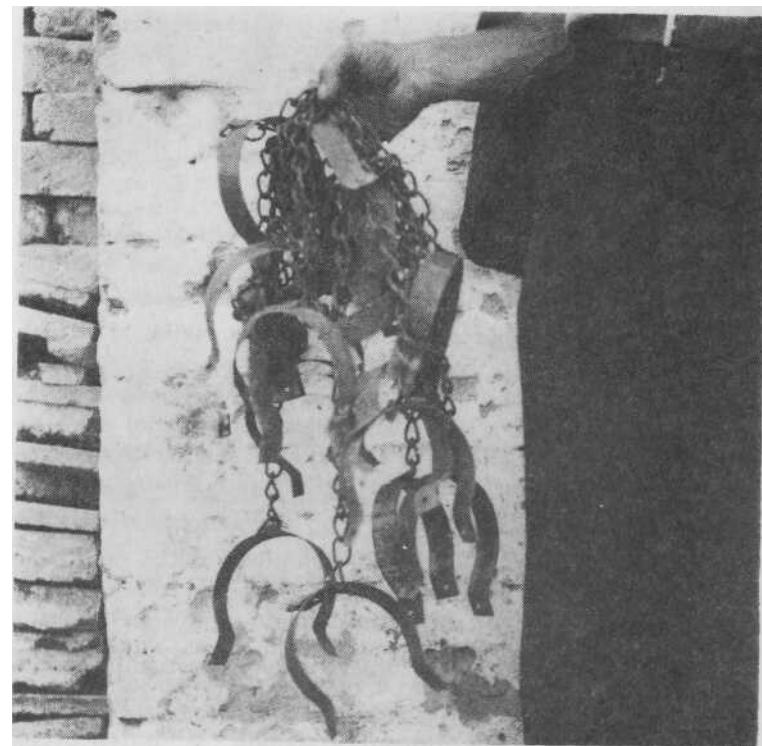
» . . . kad naredi svijetli car,
u smrt ide graničar.«

Vjekovima prisutni strani interesi tuđe vladavine i strancima odani domaći ljudi željeli su od našeg čovjeka stvoriti

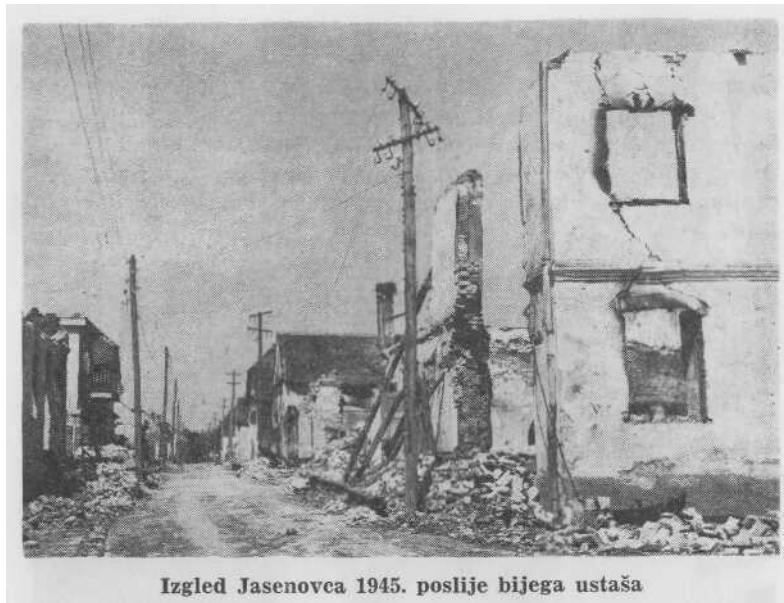

Jasenovac — Srednja (sada Ulica žrtava fašizma) 1900. g.

marionetu sposobnu za rat i potpunu poslušnost. Ne može se reći da se u tim nastojanjima nije stoljećima i uspijevalo. Graničar je odgajan u duhu mržnje prema onima s one strane rijeke. Ne smijemo izgubiti izvida povjesne činjenice da su i naši ljudi dobrim dijelom bili takoder odgajani u mračnoj zabludi. Odavno su strani dušebrižnici znali da im razjedinenost naših naroda osigurava prisutnost na ovom tlu.

Okovi za zatočenike proizvedeni u Lančari (pronađeni poslije oslobođenja)

Izgled Jasenovca 1945. poslije bijega ustaša

U vremenu od 1807 – 1813. godine kod Jasenovca se nalazila međa triju carstva i to: Osmanlijskog na desnoj obali rijeke Une i Save; Napoleonove Ilirije, koje se završavalo kopnenim jezičkom kojeg čini ušće Une u Savu; Austrougarskog carstva na lijevoj obali rijeke Save.

Prvi svjetski rat u ovom kraju osjetio se toliko, koliko je otišlo muških glava u rat, a posljedice su bile vezane za saznanje o broju onih koji su izgubili živote.

Drugi svjetski rat imao je daleko teže i drastičnije posljedice.

Preko tisuću mještana Jasenovca postalo je plijen ustaško-fašističkih zločinaca. Ratna bilanca pokazala je da je ubijeno 367 mještana u logorima i zatvorima, a jedan dio poginuo

je za velike oslobodilačke ciljeve u redovima NOB-a. U sjevernim logorima Norveške, koji su bili pod upravom njemačke komande, ubijena su 74 muškarca.

Jasenovac kao urbano središte bio je potpuno uništen. Od stambenog fonda spaljeno je i minirano 433 od ukupno oko 500 stambenih zgrada u mjestu. Gotovo sve gospodarske zgrade bile su uništene. Svi predratni industrijski objekti (lančara, ciglana, mlinovi, konfekcija i dr.) bili su totalno uništeni.

Po završetku drugog svjetskog rata, Jasenovčani su počeli živjeti ispočetka.

Teška i surova vremena dio su prošlosti ovog kraja koji je u neprekinutom nizu vjekova uvijek ostajao neuništiv, uvijek ponosan i dostojanstven kao i život u svojoj cjelokupnosti. I danas poneki detalj podsjeti na bogatu kulturnu prošlost ovog djelića naše zemlje.

Odluka je donesena, uvjeti odgovaraju

Geografski smještaj, hidrografske prilike te komunikacije, bili su presudan razlog pri odlučivanju njemačko-ustaških fašističkih ideologa da se koncentracioni logor smjesti u Jasenovcu i njegovoj bližoj okolini.

Prema vanjskom svijetu to je bio radni logor, a stvarno to je bio likvidacioni centar. Ljudi dotjerivani u ovaj logor, prema propagandi, u logoru će radom ispraviti svoje zablude i biti društveno korisni. Osnovni propagandni moto bio je: »Rad na gradnji i izgradnji obrambenog i odvodnog sistema Lonjskog i Mokrog polja«. Štampa u toku 1941. i 1942. godine izdašno obavještava javnost s kojim ciljem se vrši koncentra-

cija ljudstva u području Jasenovac. Javnost je brzo prozrela prave razloge i postala svjedokom istine.

Stanovnici Hrvatske i Bosanske posavine u stalnoj su borbi između poplava i htijenja da se tu nešto mijenja. Zemljiste je plodno ali nesigurno. Zasijati to nije značilo i brati ljetinu. Vrlo su česte poplave: proljetna, jesenska i zimska.

Vjekovni i stvarni problemi ljudi ovog kraja uzeti su kao razlog za izbor lokacije logora. Istina je da su zatočenike jednim dijelom koristili za radove na gradnji nasipa. Od većeg broja započetih radova, samo je jedan dovršen.

Izgrađen je nasip dug 872 m koji je projektirao zatočenik inž. Jaroslav Černi. Ovaj nasip direktno je štitio tzv. CENTRALNI LOGOR »CIGLANU«. Ovaj nasip je i dogotovljen. Logoraši su ga još za vrijeme gradnje prozvali NASIP SMRTI, a to već puno kazuje o uvjetima njegove gradnje. Svi drugi radovi koji su obavljeni na nasipima u drugim lokacijama imali su cilj fizičko iscrpljivanje zatočenika.

Međurječje rijeka: Save, Une, Velikog Struga i Trebeža naziva se u ovom kraju Jasenovačka posavina. Taj prostor predstavlja zonu rasprostranjenosti lokaliteta vezanih za izvršene najmasovnije zločine nad našim narodima u toku drugog svjetskog rata.

Na desnoj obali rijeke Save, u selu Donja Gradina, što teritorijalno pripada SR BiH, nalaze se autentična svjedočanstva. Brojne masovne grobnice, a do sada je evidentirano 100, samo su dio ratnih kazivanja o stradanjima ljudi i ljudskog progrusa. Svi ti povijesni lokaliteti danas su objedinjeni pod zajedničkim imenom Spomen-područje Jasenovac.

Spomen-područje Jasenovac prostire se na površini od 210 km². U tom prostoru bilo je u vremenu od 1941. — 1945. godine smješteno šest logora. Pronađeno je 200 masovnih grobnica. Nalaz novog grobišnog lokaliteta u toku kolovoza 1973. godine potvrdio je pretpostavke da se radi o masovnim grobnicama koje treba istraživati.

Zločinci su svoje zločine ovjekovječili. Ovo je dokument iz fundusa zaplijjenjenog materijala

Na osnovi prostornih indikatora i tvrdnji preživjelih zatočenika, broj od 700.000 uništenih ljudi — zatočenika je vrlo realan.

Na opisanom geografskom prostoru bilo je smješteno 13 naselja s preko 9000 stanovnika. Danas tu živi oko 6000 stanovnika. Među prvim žrtvama jasenovačkog logora bili su ljudi rođeni u ovom kraju. Kad je rat završio, podaci su govorili da je 2000 ljudi nestalo kao žrtve fašističkog terora. Više od 250 ljudi palo je u NOB-u.

Svi ovi podaci govore u kakvom su se paklenom vrtlogu nalazili ljudi ovoga kraja. Suvise je teško bilo živjeti u društvu i pod upravom onih koji su od svega ljudskog nosili samo ime — ČOVJEK.

Sistem logora

Logor I »Versajev« (neki su ga nazivali Bročice, a neki šuma)

Formiranjem prvog logora pored ceste Jasenovac — Novska s lijeve strane, a naslanjao se na obalu rijeke Veliki Strug i šumu Krndija, službeno je 1941. godine otpočela drama, koju s razlogom nazivamo Jasenovac.

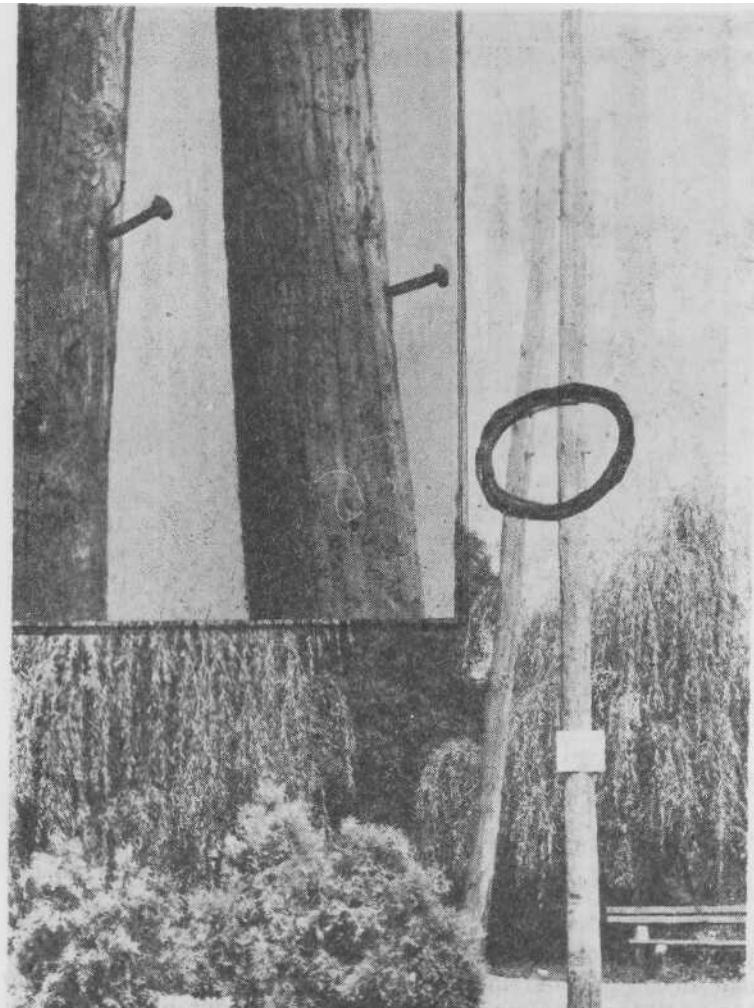
Logor je formiran u toku lipnja 1941. godine. Zbog izljevanja vode Velikog Struga taj prostor je poplavljen pa je to bio razlog preseljenja i njegovog likvidiranja.

Jedan dio zatočenih ljudi bio je pretjeran u logor II »Krapje«, a drugi u logor III »Ciglana«. Masovne likvidacije vršene su u obližnjoj šumi i na vanjskim radovima. Brojna po-

Uz logorski zid nalazila se i žičana ograda

jedinačna ubojstva vršena su u krugu logora. Logor je imao oko 10.000 m^2 površine bez masovnih grobnica. Ograđen je bio bodljikavom žicom. Visina drvenih stupova bila je između tri i četiri metra. Na dva ugla prema polju bila je sagrađena

Jasenovac, telefonski »A« stup poslužio je za vrijeme rata za javno vješanje. I danas se nalazi u centru naselja.

po jedna stražara visoka pet metara. Pred ulaznom kapijom se nalazila »nastamba« nazivana stražara. Tu su bile kancelarije uprave logora i prostorije za stanovanje. U samom potkrovju ovog objekta bila su smještena dva teška i dva laka mitraljeza okrenuta logorskom krugu.

Pored uobičajenih metoda mučenja, logor I imao je poznati žičani kavez, nazivan ljudolovka.

Ljudolovka je primitivna ali i drastična naprava za mučenje zatočenika. Žičani kavez, visok 80 cm, bio je namijenjen za »prekršioce unutrašnjeg reda«. U tom kavezu čovjek nije mogao stajati niti ležati. Vrata su bila tako malena i niska da su zatočenici morali puzeći ulaziti u kavez iz koga su bili vraćeni nazad samo u onom trenutku kada je smrt bila spas.

Nakon što su im djeca oduzeta, kolona žena na putu na prisilan rad u Njemačku

Logor II »Krapje«

Krapje je selo udaljeno 12 km uzvodno rijekom Savom od Jasenovca. Na livadama kraj šume Gornja Krndija u zaleđu sela, formiran je logor. Ograđen žicom i barakama izgrađenim na drvenim stupovima, u mnogome je podsjećao na sojenice. Mjesto za masovno uništavanje nalazilo se u obližnjoj šumi. Logor se naslanjao na obalu rijeke Veliki Strug. Ovaj logor formiran je u toku srpnja 1941. godine.

Zbog izljevanja vode Velikog Struga, logorska uprava bila je prisiljena rasformirati logor.

Većina zatočenika je pogubljena, a fizički snažni zatočenici vršili su preseljavanje objekata u Jasenovac u logor III »Ciglana«.

Logor III »Ciglana«

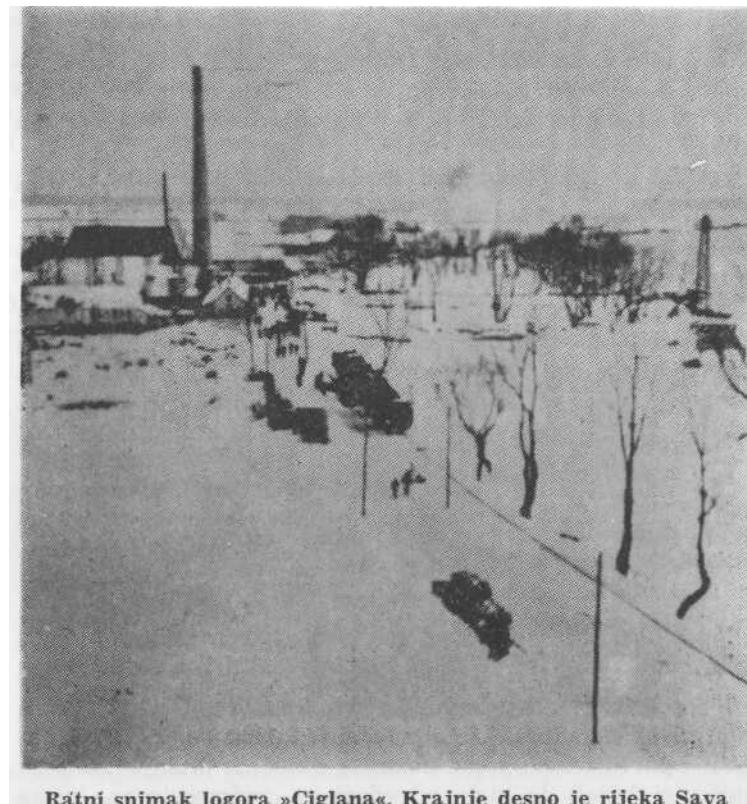
Logor je po učinjenim zvjerstvima ustaša, opremljenosti i prostornoj veličini predstavljao jedan od najvećih u sistemu jasenovačkih logora.

Industrijski prostor, gdje su bile smještene ciglana, lančara, mlin, pilana i razne druge radionice, preuređen je 1941. godine novim potrebama. U početku je logor zauzimao 12 hektara prostora, da bi u toku 1943. godine njegova površina iznosila 125 hektara. Ovaj prostor bio je višestruko ograđen; žičane prepreke, minska polja, poljski bunkeri i visoki zid, svrstavali su ga među najbolje čuvane logore u tadašnjoj Evropi.

Organizacija cijelokupnog života u logoru provedena je po sistemu i uzoru na logore koje su formirali i držali pod svojom direktnom upravom njemački fašisti. Na iskustvima se nije oskudjevalo. Upravo u ovom logoru, u velikoj su mjeri korištena iskustva iz logora u Njemačkoj i Poljskoj.

Pored unutrašnje urbane koncepcije razvoja logora i saobraćaja, vrlo bitna bila je podjela i organizacija rada. Postojale su dvije osnovne grupe za rad, a to su: grupa za unutarnji i vanjski rad.

Unutarnjim radom smatran je onaj koji se obavljao u raznim radionicama: lančari, ciglani, pekari, električnoj centrali, pilani, kovačnici, krojačnici i drugima.

Ratni snimak logora »Ciglana«. Krajnje desno je rijeka Sava

Na ovim poslovima uglavnom su bili zaposleni zatočenici stručnjaci. Rad je trajao najmanje 10 sati dnevno bez odmora. Odmora nije bilo ni nedjeljom ni praznicima. Nedjeljni odmor uveden je tek drugom polovinom 1943. godine i to samo za »marljive i vrijedne radnike«.

Kontrolu rada u radionicama vršile su ustaše. Smrt je bila kazna za nerad. Odluku o tome donosio je onaj ustaša koji je bio dežuran. Za svoje postupke dežurni nije trebao nikoga tražiti savjet ili suglasnost.

Vanjskim radovima smatrani su oni radovi kada se određena djelatnost odvijala izvan zatvorenih prostorija, industrijskih hala i slično, kao i oni koji su obavljeni izvan logorskih zidina.

Vanjski su radovi imali svoje dvije konkretnе lokacije, a to su: rad u krugu logora i rad izvan logorskog kruga.

Među fizički najtežim radovima izvan logorskog kruga bili su radovi na nasipima.

»Na gradnji nasipa koji se jednim dijelom naslanja na prugu Jasenovac -- Novska pa okomito svojim pravcem ide prema Savi, radilo je oko 50.000 zatočenika. To je bila grozna negacija civilizacije XX stoljeća. Veći dio graditelja u fazi rada sistematski je mučen, maltretiran i malen je broj preživjelih.«

(Iz razgovora u toku kolovoza 1953. godine s bivšim zatočenikom inž. Jaroslavom Černim, projektantom tzv. NASIPA SMRTI).

Pored nasipa izvanredno težak posao bio je rad u šumi. Za sjeću stabala trebalo je kako vještine, tako znanja i snage.

Nedostatak hrane jednima je oduzeo znanje i vještinu, a drugima snagu. Mnogi zatočenici nisu nikad radili takve poslove. I pored težine posla, danas se nametne pitanje: zašto su zatočenici željeli da budu odvedeni na radove izvan kruga

logora? Da li je to samo psihološki trenutak, osjećaj da je iza zidina sloboda, ili nešto drugo?

Na ovakvo opredjeljenje zatočenika utjecala su dva intimna razloga. Prvo, u čovjeku -- zatočeniku stalno je tinjao plamičak nade, da su mogućnosti bijega s radova izvan kruga logora realnije. Drugo, u potpunoj krizi čovjekove ličnosti mnogi su priželjkivali radove gdje je smrt učestala. Mnogi, a posebno zatočenici koji su bili stariji, tražili su u smrti spas od mučenja i patnji.

Nadanja onih koji su priželjkivali bijeg nisu u potpunosti ostala iznevjerena. Samo 9 grupa u toku četiri godine postojanja logora CIGLANA uspjelo je pobjeći. Grupe su brojale od 3 do preko 1000 zatočenika. Za sve učesnike bijega, on nije značio i spas. Mnogi su u izvođenju akcije bijega ginuli, a samo pojedinci uspjeli su spasiti život.

Najmasovniji bijeg vezan je za posljednje dane postojanja logora i fašističkog mračnjaštva u Evropi. Sloboda je bila na domaku logora. Zločinci su izvršavali zadatke predviđene na redbom i planom. Ta naredba glasila je:

»Prije napuštanja Jasenovca treba likvidirati i posljednjeg zatočenika, da ne ostanu živi svjedoci. Također je potrebno uništiti sve objekte da ne ostanu materijalna dokazala o zločinima.«

(Posljednja usmeno izrečena naredba Ljube Miloša, bivšeg komandanta logora, a u to vrijeme bio je razriješen dužnosti komandanta i imenovan za rukovodioca službe za uništenje tragača).

Dok je najcrnja eminencija u lepezi zločinaca u logoru Jasenovac izgovarala gornje naredbe, u logoru je bilo oko 1100 muškaraca i 3000 žena i djece.

Dana 21. travnja 1945. godine ženski i dječji logor u potpunosti je likvidiran. Iako ne znaju što se događa i kakvi su planovi ustaša, muškarci zatočenici istog dana u večernje sate uviđaju da je sloboda blizu. Zatočenici komunisti i drugi antifašisti primijetili su u toku posljednjih dana da se broj ustaških uniformi u logoru očevidno smanjio. Održan je sastanak jedne grupe fizički snažnijih zatočenika i tom prilikom formiran je KOMITET ZA PRIPREMU I RUKOVODENJE USTANKOM. Ideolog i glavni organizator bio je, prema iskazima preživjelih, Ante Bakotić. Na sastanku komiteta je zaključeno:

»U 10 časova 22. IV 1945. godine otpočet će ustank. Pravac napada: istočna kapija. Cilj: šuma na istočnoj strani i predjeli Mokrog polja. Odluku treba strogo čuvati od eventualnih konfidenata.«

U ustanku je učestvovalo oko 1100 zatočenika. (Točan broj je nemoguće utvrditi. Razlike u iskazima se kreću za oko 200 ljudi više. Uzet je najniži broj kao pretpostavka najveće točnosti. Opaska izd.).

Većina tih ljudi samo je ličila ljudima. Oni su fizički bili na kraju snage. Saznanjem da je to trenutak borbe za život i slobodu u te ljudi — kosture ušla je snaga i želja za otporom. Sa sedam velikih zidanih osmatračnica počela je padati vatrena kiša. Pred kapijom masovno stradavanje.

»Čini mi se da je preko metar visine bilo mrtvih mojih drugova. To je ogromna hrpa mojih drugova. Uspio sam, gore u bunkeru, ubiti s leđa mitraljesca. Istina, bio sam stari logoraš. Star sam bio 24 godine. Odslužio vojsku. Odmah sam sjeo za mitraljez i otvorio vatru na susjedne bunkere. Time sam štitio odstupanje svojih drugova. To što je meni uspjelo

htjeli su i drugi. Ne samo dokopati se mitraljeza, nego ostati živ.«

(*Iz sjećanja preživjelog zatočenika Mile Ristića iz sela Miljevića kod Bosanske Gradiške*).

U susret slobodi iz ovog posljednjeg ustanka stigla su samo 54 preživjela zatočenika, a toliko nije ostalo u svih osam prethodnih ustanaka.

Većina članova KOMITETA ZA PRIPREMU I VOĐENJE USTANKA u jurišu je izginula, kao i glavni vođa akcije Ante Bakotić. Osnovna parola ustanka je bila:

»Netko mora ostati i generacijama prenijeti poruke i istine o JASENOVCU, RATU I ZLOČINIMA.«

Najveći zločin i najbrojnija pogubljenja vršena su na gubištima — grobljima. Mesta za masovne likvidacije zatočenika logora III nalazila su se na prostoru Limana na lijevoj obali rijeke Save i na desnoj obali u selu Donja Gradina. Najveći grobišni kompleks u Jugoslaviji je, bez dvoumljenja, Donja Gradina. Uređen je prostor od 57.000 četvornih metara u kojem je pokopano preko 360.000 pogubljenih zatočenika. Na istraženom lokalitetu Limani pogubljeno je preko 12.000 zatočenika. Nove masovne grobnice pronađene su u toku kolovoza 1973. godine i potrebna istraživanja će uslijediti.

Najistaknutije zločinačke ličnosti i rukovodioci logora bili su Ljubo Miloš, Vjekoslav Filipović, koji je prije toga bio svećenik, i Hinko inž. Pičili.

Osnivač logora bio je Vjekoslav Luburić. Pripadao je najvišem vrhu ustaško-fašističke vladajuće grupe. Prema procjenama osobno je odgovoran za smaknuće 200 — 220.000 ljudi. U mnogim masovnim pokoljima i drugim načinima

likvidacija lično i sa zadovoljstvom uzimao je učešće. Luburić, pored svoje pripadnosti ustaškom pokretu, bio je vezan kao agent za SD (Sicherheitsdiensta), najviši njemački vojno-poličijski organ, koji je pod svojom upravom imao i Gestapo.

Uboden nožem, umro je 1969. godine u Carcagentu, u neposrednoj blizini španjolskog pristaništa Valencije.

Bio je to čudan čovjek i u onim sredinama koje su bile jako slične njemu.

Logor IV »Kožara«

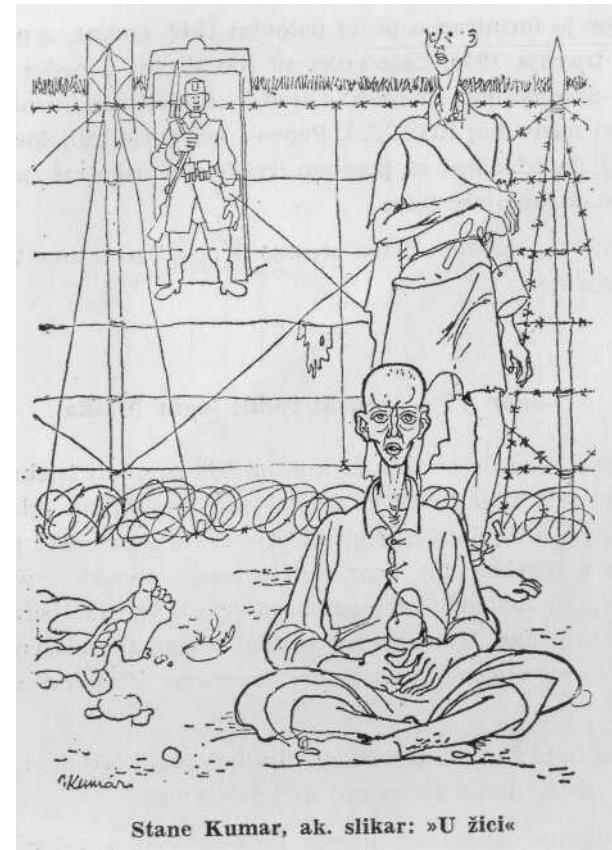
U bivšem industrijskom objektu i skladištu formiran je logor koji je imao specijalnu namjenu. Ovaj objekt nalazio se u naselju na zapadnoj strani mjesta Jasenovac.

Zatočenici su uglavnom bili stručnjaci ili oni koji su nekom okolnošću kazali logorskim vlastima da su kožari. Broj zatočenika bio je malen, oko 200 ljudi. Obrađivali su kožu i djelomično je finalizirali.

Za neposlušne i fizički iscrpljene, mjesto za pogubljenje nalazilo se u sastavu logora III Ciglana. U toku nekoliko posljednjih dana postojanja ovog logora i ustaško-fašističke strahovlade u Jasenovcu, većina istaknutih zločinaca ovog logora bila je likvidirana po zatočenicima. Likvidacije su vršene u brijačnici, radionici za izradu cipela, a najveći dio u posljednjem obračunu. Ustanak 167 kožara — zatočenika nadovezao se na ustanak u Ciglani. Ostala su živa samo sedmorica. Ostali su izginuli na brojnim preprekama do slobode.

Logor V »Ciganski«

Na ušću rijeke Une u Savu nalazi se selo Uštica. To naselje odvojeno je od Jasenovca samo rijekom. Na njegovo jugo-zapadnoj strani formiran je logor u kojeg su u prvo vrijeme

Stane Kumar, ak. slikar: »U žici«

dopremani Cigani — Romi. Po tome je logor dobio ime. U toku 1942. godine i narednih godina kroz logor su prošle i brojne druge nacionalne grupacije. Masovna pogubljenja vršena su u logorskem prostoru tako da i danas postoje autentične masovne grobnice. Površina logora iznosila je 3000 m², računajući i masovne grobnice.

Logor je formiran u prvoj polovini 1942. godine, a postojao je do travnja 1945. Zatočenici su likvidirani u ovom logoru tupim predmetima i nožem, a ljudski skeleti spaljivani su na napravi nazivanoj ROŠTILJ. Pepeo i neizgorjeli dijelovi ljudskog tijela odvoženi su posebno izrađenom uskotračnom prugom na obalu rijeke Save.

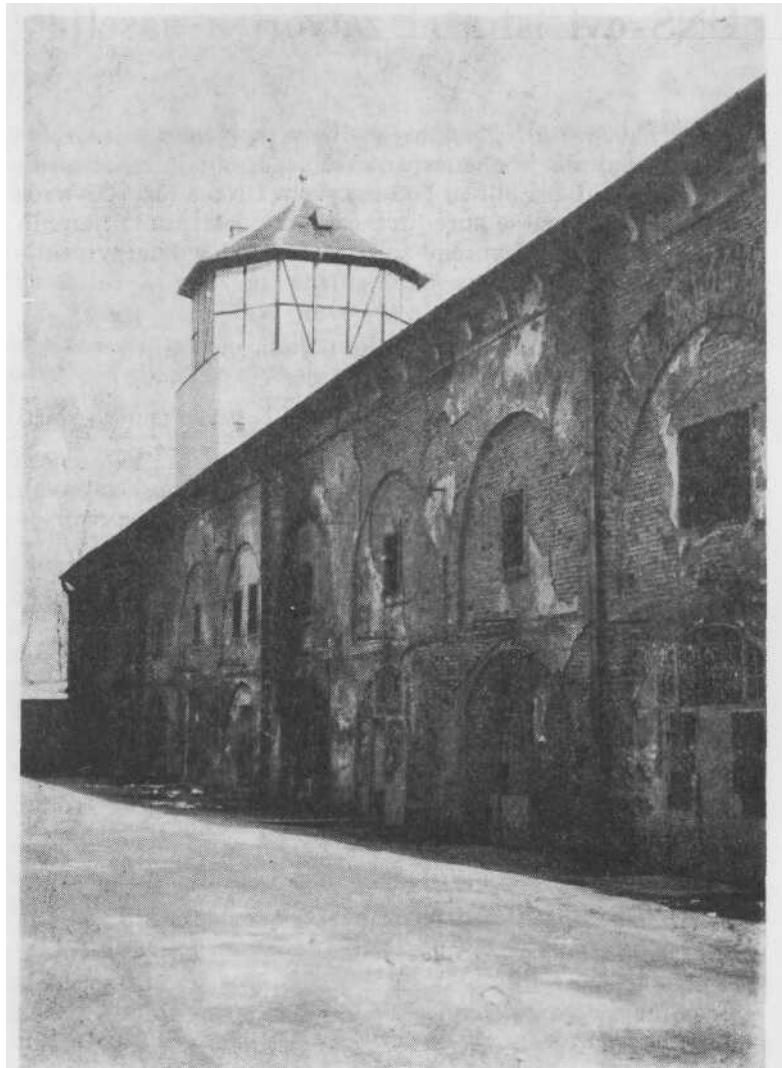
Logor »Ciganski« u Uštici prestao je postojati u toku travnja 1945. godine.

Logor VI — ženski radni logor Mlaka

Nizvodno, od Jasenovca 12 km, na lijevoj obali rijeke Save nalazi se selo Mlaka. Budući da su stanovnici mjeseta uglavnom pogubljeni, a dijelom izbjegli ili otjerani u logor, selo je pretvoreno u ženski radni logor. Poljoprivredne površine u Mlaci i susjednom Jablancu žene su obrađivale u vrijeme berbe kukuruza ili graha. U ovaj logor u toku sezonskih masovnih rada dotjerivane su žene iz logora Jasenovac »Ciglana« i Stare Gradiške.

Uvjeti rada i života bili su iscrpljujući. Kuće bivših vlasnika pretvorene su u objekte za smještaj zatočenica.

Pogubljenje fizički iscrpljenih žena-zatočenica vršeno je u neposrednoj blizini sela. Kako selo leži na savskoj gredici, a čitav taj dio zatvara jednim blagim polukrugom hrastova šuma, na samom rubu šume razbacane su brojne pojedinačne i masovne grobnice.

Stara Gradiška: Kula — simbol patnje i užasa

UNS-ovi istražni zatvori u naselju

Pored navedenih logorskih lokaliteta, komanda mjesta Jasenovac formirala je u mjestu nekoliko specijalnih istražnih zatvora. Ovi zatvori bili su pod upravom UNS-a (ustaške nadzorne službe). Privatne kuće prethodno razvlaštenih i otjeranih vlasnika u logor, pretvorene su u zatvor. Od sedam evidentiranih zatvora, tri su bila namijenjena za žene, a četiri za muškarce.

Kroz ove zatvore prolazili su oni ljudi, od kojih se očekivalo ili željelo iznuditi neko priznanje.

Metode ispitivanja bile su drastične, a često se išlo do smrti ispitanika.

U izmišljanju metoda mučenja ustaški agenti zadovoljavali su svoje strasti. Ugled agenta u njihovoј sredini upravo je ovisio o tome da li je njegova ličnost bogata ili siromašna u primjeni i izmišljanju metoda mučenja. U tom nadmetanju granica nije bilo. Svaki je želio da bude bolji od drugoga i uzor drugome.

Interesi Trećeg Reicha

Iako je službeno vlast u logorima Jasenovac bila u rukama ustaša, ipak su u njoj bili apsolutno i superiorno prisutni njemačko-fašistički interesi.

To je najvidljivije iz naredbe Generalne komande, a ona glasi:

I/40

Generalna komanda IL. A. K.

Abt. Ia

Predmet: Održavanje mira i sigurnosti
u operativnoj oblasti — domena
II. A. K.

Komanda Gl. stana
30. IV 1941. godine

1. Za uspostavljanje postojeće hrvatske armije, koja se djelomično sastoji od zaštitnih jedinica (ustaša itd.), za sada su određena slijedeća garnizonска mjesta: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Osijek, Virovitica, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Bijeljina, Tuzla, Nova Gradiška, Sarajevo, Mitrovica, Zemun, Travnik, Bihać, Sisak, Petrinja, Vukovar i Čakovec. Ostala mjesta se za sada ne smiju zauzimati.

Jačina trupa, uključujući i zaštitne jedinice, ne smiju u pojedinim garnizonskim mjestima biti preko 800 ljudi. Naoružanje je u svakom gradu ograničeno na 80 pušaka i 16 lakih mitraljeza. Svako drugo oružje je za sada zabranjeno za hrvatsku vojsku. Hrvatske trupe i zaštitne jedinice u spomenutim garnizonima potčinjene su njemačkom zapovjedniku mesta. Zapovjednik hrvatskih trupa (zaštitnih jedinica) ima da se javlja njemačkom zapovjedniku mesta i da mu uvijek podnosi izvještaj o nastalim promjenama.

2. Sve jačine (preko onog broja pod 1) dijelova hrvatske vojske i zaštitnih jedinica koje prelaze navedene brojeve raspuštaju se, njihovo oružje zapljenjuje se i skuplja na sabirna mjesta.

3. Svi pokreti hrvatske vojske i zaštitnih jedinica ima da se spriječe. Sprovođenje pokreta trupa može se dozvoliti ako su pokreti prijavljeni Generalnoj komandi i ako su od ove odborene i ako su divizije dobine o tome obavijest.

4. Takozvane akcije čišćenja od strane hrvatske vojske i zaštitnih jedinica treba spriječiti snagom njemačkih trupa. Ako hrvatska vlada za takve poslove čišćenja nalazi opravdan razlog, onda ona treba da dobije odobrenje od Nijemaca od Generalne komande. U slučaju da se ovakvo odobrenje dobije, ove akcije treba stalno da se izvode pod nadzorom njemačke vojske.

5. U vezi sa akcijom čišćenja u datom slučaju treba da se uspostave od strane hrvatske vlade ratni sudovi. Osuđenici po ovim ratnim sudovima treba da se dovedu u hrvatske koncentracione logore. Izvršenje smrtnih kazni treba da se izvrši u mjestima koja nisu zaposjednuta od njemačkih trupa.

6. Od hrvatske se vlade traži da pravovremeno prijavi Generalnoj komandi sve nove formacije i pokrete svoje armije i zaštitnih jedinica. Generalna komanda će onda o ovim formacijama i pokretima pravovremeno obavještavati trupe. Dok takvo obavještenje ne bude Generalna komanda davana, treba se ravnati po uputama koja su dana pod brojem 1 do 3.

Dostavljeno:
u izradu

Rajnkort
Potvrđuje se ispravnost prijepisa
(potpis nečitljiv)

(Original na njemačkom jeziku nalazi se u VII — Bgd.).

Fizičkom prisutnošću 10 (deset) njemačkih vojnih lica u Jasenovcu, ostvarivana je isključivo sigurnost interesa Trećeg Reicha.

Jedna odabrana privatna zgrada u samom naselju bila je zaposjednuta. Vlasnici su otjerani u logor. Vlasnik kuće N. M. otjeran je kao Srbin, a njegova supruga M. M. kao Hrvatica, lažnom konstrukcijom optužena je za »pokušaj miniranja mosta kod Volinje na pruzi Sunja — Bos. Novi«.

Dosadašnji uviđaji i istraživanja

Odmah poslije oslobođenja zemlje u nekoliko navrata izvršeni su uviđaji na prostoru logora Jasenovac s ciljem da se dobiju, pa makar i površni, utisci i podaci o učinjenim zločnjelima. Prvi uviđaj izvršila je Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Nova Gradiška, 11. svibnja 1945. godine.

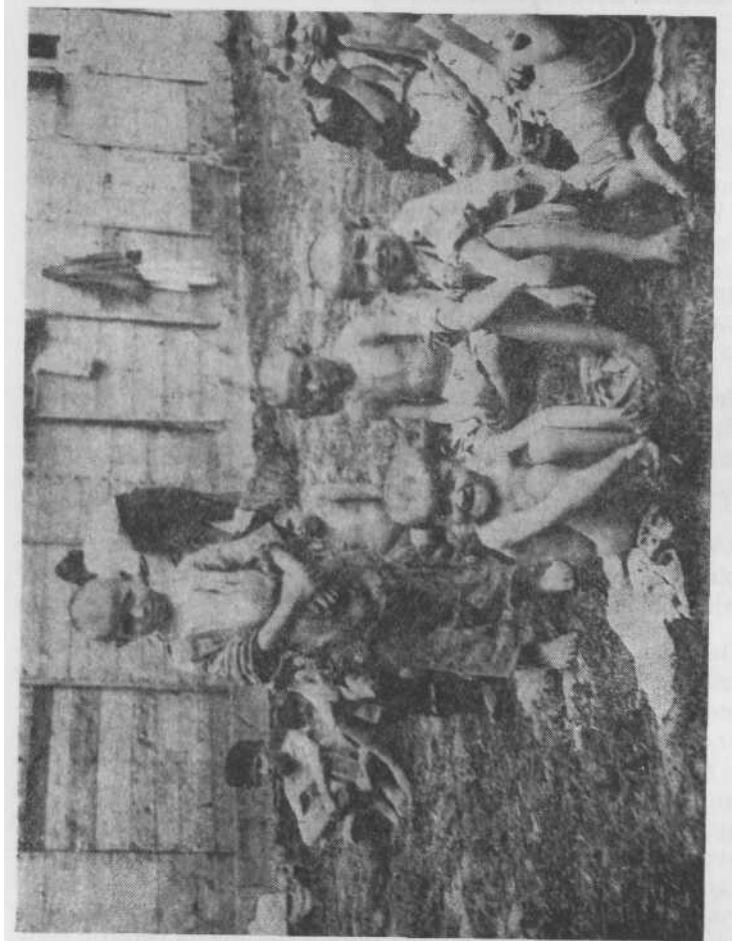
Drugi uviđaj izvršila je posebna anketna komisija koju je Zemaljska komisija uputila u Jasenovac 18. svibnja iste godine sa zadatkom da preispita ostale tragove zločina.

Treći je uviđaj izvršila Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača uz sudjelovanje sudbeno-lječničkih vještaka te dva fotografksa stručnjaka.

U službenom zapisniku stoji između ostalog slijedeće:

»Anketna komisija nakon izvršenog uviđaja samog logora, lječničkog nalaza i mišljenja sudskega vještaka, te preslušavanja očevidaca ustanavljuje:

Da zločini počinjeni u po zlu čuvenom logoru u Jasenovcu, jednom od najzloglasnijih mučilišta i klanja zatočenika ne samo u našoj zemlji nego uopće u Evropi, po svojoj okrutnosti, po načinu i perverznosti izvršenja, po broju i opsegu, nadilaze sve što je najbjujnija fantazija mogla zamisliti. Okrutnost pokazuje karakteristike najdivljijeg sadističkog izživljavanja, pa doista samo psihopatološki elementi mogu da objasne sve ono morenje gladu i želu u posebnim čelijama — krletkama, zabijanja čavala pod nokte, rezanja živog mesa, a zatim soljenje rana, upotrebljavanje vagine žive žene kao pepeljare za cigaretnе otpatke, spaljivanje živih ljudi u pećima za pečenje cigle, odrezivanje spolnih uda, bacanje djece u zrak i dočekivanje na bajonete, lomljene kostiju, vješanje, davljenje u Savi itd.

Djeca bez majki u logoru

Komisija je ustanovila da su žrtve logora bili pripadnici svih naših naroda iz svih krajeva Jugoslavije.

Ljudi su odvedeni u logor samo radi toga, ili zato, što su se po vjeri ili »rasi« razlikovali od svojih tlačitelja ili pak zato, što bi na njih pala i najmanja sumnja, da se ne slažu s ustaškom strahovladom«.

U lipnju 1964. godine specijalne ekipе antropologa i specijalista za sudsku medicinу vršile su ispitivanja jasenovačkih grobnica na području Gradine, a isto tako, samo nešto kasnije, na području bivšeg logora »Ciglana« a na grobišnom kompleksu »Limani«. Istovremeno su izvršeni pregledi i ekspertize ekshumiranih kostura. Ispitivanjima su prethodila bušenja. U Gradini je bilo probušeno 130 bušotina na 100 grobnica tzv. monstrum-grobnica. Učinjene bušotine dale su dovoljan uvid u sadržaj, dubinu i tip grobnica. Na Gradini su bušotine izvršene na grobišnim kompleksima »Bjeljavine« i »Kujnovača«.

Kod bušenja se ustanovilo da postoje tri tipa grobnica:

- a — one do kojih su bili dovedeni živi ljudi i tu ubijani
- b — grobnice u koje su bili dovezeni leševi
- c — grobnice s kuhanim ili paljenim kostima.

Na osnovi tih nalaza izvršena su otkopavanja pojedinih sondi koje su mogle pružiti karakterističnu sliku i uvid o sadržaju masovnih grobnica. Nalazi su dali osnovne podatke o broju žrtava na određenoj kubaturi, njihovu spolu i starosti a utvrđeni su znakovi koji su govorili o prirodi povreda što su uzrokovale smrt. Na taj način otkopano je nekoliko grobnica koje su ispitane. U njima su se žrtve nalazile u vrlo različitim položajima, nabacane bez nekog reda. One su najčešće bile međusobno isprepletene. Jedne su bile postavljene licem okrenutim naniže, druge su bile u bočnom položaju, neke zgrčene, a druge opet u opruženom položaju. Među njima je bilo ženskih, muških i dječjih kostura najrazličitije dobi. Oni su otkrivani pri otkopavanju u različitim dubinama, počev već

od pola metra, pa najčešće od 1,50 do 2 metra. Na najvećem broju skeleta otkriveni su tragovi raznih povreda. Samo u jednoj grobnoj jami, koja je označena pod brojem 112 B, a nalazi se u kompleksu »Čalinka« uz nasip, iskopano je 187 skeleta. Ova jama je veličine 6x2,5 metara. Prvi ostaci skeleta nađeni su na dubini od 1,05 metara, a onda na dubini od 1,40 do 1,80 metara nalazi se sloj kostiju debljine oko 40 cm. Svi skeleti nađeni su, dakle, na površini od 15 m². Budući da je sloj kostiju iznosio oko 40 cm u prosjeku, to znači da je bilo 22 skeleta na 1 m³. Prema spolu i starosti u grobnoj jami 112 B nađeno je slijedeće stanje:

	Ukupno	Od toga muških	Ženskih	Neodredeno
djece od 14 god.	51			51
od 14 do 20 god.	7	1	6	
od 20 do 25 god.	33	1	32	
od 25 do 35 god.	56	5	51	
od 35 do 50 god.	28	3	25	
iznad 50 god.	6		6	
neodredene starosti	6	3	3	

Prema nađenim predmetima u ovoj jami zaključuje se da su žrtve direktno dovedene do nje i tu ubijene. One nisu prošle kroz logor. U nekim grobnicama, na primjer, pored skeleta nije nađen ostatak tekstila niti bilo kakav predmet, što navodi na zaključak da su žrtve dovedene iz logora, tj. da su provele izvjesno vrijeme kao logoraši, a zatim bez odjeće — gole dotjerane na grobišta radi pogubljenja. U tim grobnicama su najčešće muški skeleti.

Nakon oslobođenja: grupa preživjelih zatočenika i članova Komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i domaćih izdajnika na Istočnoj kapiji, mjestu probaja zatočenika 22. 4. 1945.

Pregledane sonde i otkopane grobnice ne mogu dati uvid u cijelokupno stanje, jer je poznato da postoji oko 200 monstrum-grobnica na području logora Jasenovac, od kojih su neke udaljene jedna od druge i nekoliko kilometara.

Što više vrijeme odmiče, to je teže utvrđivati neke detalje u prostoru, ali bez obzira na sve to ispitivani rezultati govore da postoji vrlo velik broj masovnih grobnica. Dat je i ovom prilikom naučni dokaz o stradavanju žrtava. Također je dokzano da je broj leševa u grobnicama bio mnogo veći, ali se velik broj u potpunosti raspao. To potvrđuje činjenica da su u grobnicama nađene samo poneke kosti ljudskog kostura. Osobito je karakteristična jedna pojавa da nedostaju krupnije kosti kao butnjače i goljenice, a da su nađene pojedine kosti lubanje. Ona se može tumačiti dvojako: da su ostale kosti istrunule i raspale se prije nego kosti lubanje, ili da su odsjecane glave onih čija su tijela bacana u Savu, a glave sahranjene u grobnicu.

Kod najvećeg broja skeleta nađene su povrede na lubanji. Veličina rupa je različita. Prijelomi su uglavnom bili lokализirani u donjem potilnjom predjelu, desnom ili lijevom potiljno-tjemenom, ili lijevom sljepoočno-tjemenom i lijevom sljepoočnom predjelu, dok je daleko manji broj nađen u čeonom predjelu. Povrede su nastale tupim, jako zamahnutim oruđem ili predmetom.

Jasenovac i Jasenovačka posavina oslobođeni su 2. svibnja 1945. godine. Oslobođenjem prestaje postojati vlast najmračnijih snaga tadašnje Evrope.

Tim saznanjem pred generacijama koje su dolazile i dolaze ostaje velika obaveza i velik rad.

Ljudima treba reći istinu i dati prilog mobilizaciji ljudske svijesti za humanizam, za svijet bez ratova, za svijet osmijeha, bratski stisnutih ruku, za svijet vjere i nadanja.

SADRŽAJ

Iz prošlosti naselja	9
Odluka je donesena, uvjeti odgovaraju	13
Sistem logora	
— Logor I »Versajev« (neki su ga nazivali Bročice, a neki šuma)	16
— Logor II »Krapje«	20
— Logor III »Ciglana«	20
— Logor IV »Kožara«	26
— Logor V »Ciganski«	26
— Logor VI — ženski radni logor Mlaka	28
UNS-ovi istražni zatvori u naselju	30
Interesi Trećeg Reicha	30
Dosadašnji uviđaji i istraživanja	33